

Адасобленыя прэдыкатыўныя акалічнасці ў трылогіі “На ростанях”

Якуб Колас – мастак яркай творчай індывідуальнасці. Ён пакінуў вялікую спадчыну, якая па праву лічыцца мастацкай энцыклапедыяй жыцця беларускага сялянства канца XIX пачатку XX стагоддзя.

Стыль Якуба Коласа гарманічны, “ніводная якасць, рыса яго таленту не заслання сабой іншыя: ён у аднолькавай ступені лірык і эпік, філосаф і бытаапісальнік, рамантык і па-народнаму мудры і практычны чалавек” (1, с. 9 – 10). Ён ніколі не быў сузіральнікам ні ў жыцці, ні ў творчасці. Усё, што выходзіла з-пад пяра, прасякнута пафасам яго пачуццяў, святлом яго думкі.

Якуб Колас шмат працаваў над тым, каб апісанне было даступным чытачу, дынамічным, лагічна зразумелым, дзейсным і выразным. У вырашэнні гэтай задачы не апошняю ролю адыгрываюць адасобленыя прэдыкатыўныя акалічнасці, выражаныя адзіночнымі і дзеепрыслоўнымі канструкцыямі. Галоўнае іх прызначэнне ў трылогіі “На ростанях” – паведаміць дадатковы факт, які з’яўляецца неабходным сродкам для разумення зместу апаведу ці сродкам выразнасці і вобразнасці.

Партрэт з’яўляецца адным са сродкаў характарыстыкі дзеючай асобы. Ён можа быць статычным і дынамічным. Я. Колас, безумоўна, аддае перавагу партрэту дынамічнаму. Пісьменнік імкнецца паказаць людзей у пастаянным руху, у дзеянні, а таму так часта можна сустрэць адасобленыя прэдыкатыўныя акалічнасці, выражаныя як адзіночнымі, так і дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі. Вось як выглядае твар Ядвісі пры сустрэчы з Андрэем Лабановічам. Яна то ласкава ўсміхаецца, то сарамліва апускае вочы. І тут пісьменнік ужывае вельмі трапныя дзеепрыслоўі, які дапамагаюць зразумець унутраны стан гераіні:

– *Я ў гарадах не была, – адказала Ядвіся, крыху нахмурыўшыся* (2, с. 89); *Ядвіся стрымлівалася, паглядаючы на настаўніка* (2, с. 89); *Таксама смяялася і панна Ядвіся, крыху засаромеўшыся такой непасрэднасці, прастаты і смеласці жартаў свае сястры* (2, с. 100); *Ядвіся борзда ўскінула на яго цёмныя вочы і, смеючыся імі, зусім весела прамовіла...* (2, с. 161).

З дапамогай па-майстэрску выкарыстаных дзеепрыслоўяў Я. Колас выключна дакладна стварае вобразы сваіх герояў у цэлым. Перад намі пані падлоўчая – жанчына, пакорная ва ўсім свайму мужу, “не мае сілы скінуць з сябе гэты крыж жыцця”, а таму і гаварыла яна “...*ціха, задыхаючыся і кідаючы баязлівыя погляды ў той бок, куды пайшоў Баранкевіч*” (2, с. 100); *Нерухомая і маўклівая, сядзела яна за сталом, сціснуўшы рукамі галаву* (2, с. 111); *Усміхаючыся скрозь слёзы, прасіла яна Лабановіча нічога нікому не казаць. Яна яшчэ раз сказала..., развіталася і выйшла, просячы прабачэння* (2, с. 112).

Гаварыла задыхаючыся, бо ў гэтых палахлівых словах было шмат “недаказанага”, адчуваўся страх і сорам за сваю споведзь перад настаўнікам. Сядзела, сціснуўшы рукамі галаву, бо разумела, што змяніць у гэтым цяжкім жыцці яна нічога не зможа, а таму трэба пагадзіцца з такой доляй і цярпець усе “атруты дамашніх праяў”.

А вось якую зніжана іранічную партрэтную замалёўку робіць Колас Дубейку: *“Дубейка, заціснуўшы шыю ў накрахмалены цесны каўнерык, вельмі навабна і вельмі прыгожа, як яму здавалася самому, ківаў сваёю птушынаю галавою то да аднае, то да другое паненкі”* (2, с. 120). Недалёкасць і неразвітасць пана падлоўчага дапамагае раскрыць дзеепрыслоўны зварот *заціснуўшы шыю ў накрахмалены цесны каўнерык і ківанне “птушынай галавой”*.

Дзеепрыслоўі дазваляюць Якубу Коласу раскрыць прычыну таго ці іншага ўчынку. Вось, напрыклад. *“Бабка Параска ціхенька адчыніла дзверы. Убачыўшы Лабановіча ў глыбокай задумлёнасці, яна спынілася, не пераступаючы парог, а потым ціхенька падалася назад, каб не перашкодзіць настаўніку думаць”* (2, с. 528). Тут дзеепрыслоўны зварот *не пераступаючы парог* падкрэслівае сялянскую далікатнасць і выхаванасць простаі палескай жанчыны да настаўніка.

Дзеепрыслоўі і дзеепрыслоўныя звароты ўжываюцца для характарыстыкі ўмоў жыцця, перадачы працоўнай дзейнасці чалавека ў яго самых дробных бытавых дэталях. Так, у суботу надвячоркам, “закончыўшы работу ў школе”, Лабановіч збіраецца ў дарогу, *“прыхаваўшы ў патайнае месца ўсё, што магло б выкрыць...у выпадку непажаданага здарэння”*. *“Прайшоўшы некалькі вуліц і завулкаў”* накіроўваецца на прыстань, *“абмінаючы болей жывыя і шумныя вуліцы”, “пляцецца..., баязліва прыглядаючыся і прыслухоўваючыся да ... зацятай цішыні”* (2, с. 361 – 366). Дзеепрыслоўі *прыхаваўшы, прайшоўшы, прыглядаючыся, прыслухоўваючыся, абмінаючы* перадаюць нервознасць героя, яго асцярожанасць і падазронасць.

Я. Колас выкарастоўвае адасобленыя дзеепрыслоўныя канструкцыі для раскрыцця мэты дзеяння: *“Лабановіч пабег да паненак, запрашаючы іх да стала”* (2, с. 162); *Падгуляўшыя кабеты, заспявалі якуюць песню, а Бабініч закрычаў на ўвесь пакой, вымагаючы ўвагі”* (2, с. 63). Сціслае па сваёй форме дзеепрыслоўнае словазлучэнне *вымагаючы ўвагі* надзвычай трапна характарызуе Бабініча і яго “плевузготу”, якую ніхто не хацеў слухаць. Тут выяўляюцца і аўтарскія антыпатыі да героя.

Адасобленыя дзеепрыслоўныя канструкцыі асабліва выразна перадаюць дакладнасць асноўнага прэдыкатыўнага дзеяння, яго дынаміку, калі яны з’яўляюцца аднароднымі: *“Крыху счакаўшы, скробаючы ботамі, у пакой увайшоў меншы сын Баранкевіча, хлопчык гадоў дзевяці”* (2, с. 42); *“Скончыўшы навучанне і перагледзеўшы работы вучняў, Лабановіч часта падводзіў падрахункі дню... (2, с. 50); За колькі крокаў ад Лабановіча, вынырнуўшы з цемнаты, без шуму, як цень, выступіла жаночая постаць. Параўняўшыся з агароджай школы, яна прытрымала крок, пайшла павальней, прыглядаючыся на вокны кватэры настаўніка. Угледзеўшы*

настаўніка ці толькі дагадваючыся аб тым, што гэта ён, жанчына прыбавіла крок, ледзь падаючыся ў бок Лабановіча. Цёмная постаць, крыху адышоўшыся, павярнула назад і накіравалася да настаўніка (2, с. 62); “Узышоўшы на чыгунку, настаўнік прыпыніўся, як бы разважаючы, у які канец накіравацца (2, с. 39); “Крыху пасядзеўшы, пагаманіўшы, пасмяяўшыся, Базыль звярнуўся да гаспадара, да “валачобнікаў”, запрашаючы ўсіх да сябе” (2, с. 574).

Адасобленыя дзеепрыслоўныя канструкцыі часта ўжываюцца Коласам і ў словах аўтара пры простай мове, што дапамагае яму выказаць свае адносіны да падзей, з’яў рэчаіснасці, паводзін або стану героя:

– *Вот вы і злавілі мяне. Цяпер выкручвайся, як хочаш, – сказаў, смеючыся, Лабановіч (2, с. 134); – Значыць, вы самі пра мяне ўжо думалі? – усміхнуўшыся, запытаў настаўнік (2, с. 89).*

Тут дзеепрыслоўі па сэнсе цесна звязаны з асноўным дзеяннем дзеяслова-выказніка і змяшчаюць дадатковыя аўтарскія заўвагі.

Асаблівай экспрэсіўнасцю надзелены метафарызаваныя дзеепрыслоўі: *Якраз прыбыў і поезд, выплыўшы, нібы з туману, з густой сеткі дажджу” (2, с. 481); Дзеці з вясёлым дзіцячым гоманам, як пчолкі з вулля, высыпалі з школы на вуліцу, напўняючы яе звонкімі, шчаслівымі галасамі (2, с. 138).*

Дзеепрыслоўі і дзеепрыслоўныя звароты могуць з’яўляцца важным сэнсавым сродкам, з дапамогай якога адным ёмкім словам можна замяніць некалькі сказаў. Напрыклад, *“Разглядаючыся, Андрэй ціха узышоў на абвіты зелянінай ганак (2, с. 686).* Аўтар не проста перадае выкананае дзеянне свайго героя, а яго ўлюблёнасць да прыроды, навакольнага асяроддзя.

Якуб Колас дастаткова шырока ўжывае ў трылогіі “На ростанях” адасобленыя дзеепрыслоўныя прэдыкатыўныя акалічнасці, выражаныя адзіночнымі дзеепрыслоўямі і дзеепрыслоўнымі зваротамі. Галоўнае іх прызначэнне – паведаміць дадатковае дзеянне да асноўнага дзеяння дзеяслова-выказніка, падкрэсліць семантычную важкасць дадатковай інфармацыі. Яны не ацяжарваюць змест выказвання, а з’яўляюцца своеасаблівым сродкам моўных рэсурсаў – больш дакладна і жывапісна дамалёўваюць асноўнае прэдыкатыўнае дзеянне.

Літаратура

1. Адамовіч А.М. Шлях майстэрства. Мн., 1968.
2. Колас Я. Збор твораў Якуба Коласа: у 14 т. Т. 6. – Мн., 1975.